

SLOVENSKA NAREČNA KNJIŽEVNOST

Avtoričina monografija o slovenski narečni književnosti (Zora, Slavistično društvo Maribor 2007), predstavljena v tem prispevku, odpira novo poglavje v slovenski literarni zgodovini in literarni vedi sploh, saj je prvo delo, ki skuša sistematično prikazati slovensko narečno književnost z vidika estetskega vrednotenja: snovi, motivike, stilnih sredstev, percepcije. Od zibelke slovenstva na Koroškem (Andrej Šuster - Drabosnjak, Milka Hartman, Janko Messner, Andrej Kokot) gre steza v Panonsko nižino (Vilko Novak, Jože Ftičar, Francek Mukič), od koder se prek številnih štajerskih hribov pride v Zasavje (Vinko Hrovatič) in se čez Dolenjsko spusti v Gorski Kotar (Zlatko Pochobradsky). Z gorenjskih vršacev (Stanko Košir), alpskega predgorja (Joža Bertoncelej) in loškega pogorja (Janez Ramoveš) seže na Primorsko (Aldo Černigoj, Trnovska planota nad Vipavsko dolino) in Goriško (Renato Podbersič), gre proti severu v Rezijo (Silvana Paletti) in Tersko dolino (Viljem Černo), proti jugu pa k morju (Aleksander Furlan) in v Istro (Nelda Štok Vojska) ter nazaj na Notranjsko (Silvo Fatur), od koder seže v Belo Krajino (Oton Berkopec, Mladen Babič).

regionalistika, narečja, dramatika, poezija, proza, recepcija, tradicija, motivika, stilna sredstva, bukovištvo, struktura, funkcija, medbesedilnost, družbena kritika, narodna identiteta, etološka perspektiva

The author's monograph on Slovene dialect literature (Zora, Slavistično društvo Maribor 2007) presented in this article opens up a new chapter in Slovene literary history and literary studies in general, as it is the first work which systematically sets out to present Slovene dialect literature from the standpoint of aesthetic evaluation: subject matter, themes, stylistic devices and perceptions. From the cradle of Slovene identity in Carinthia (Andrej Šuster - Drabosnjak, Milka Hartman, Janko Messner, Andrej Kokot), it goes to the Pannonian Plain (Vilko Novak, Jože Ftičar, Francek Mukič), and from there, across numerous hills in Štajerska, it reaches Zasavje (Vinko Hrovatič) and then drops via Dolenjska to Gorski Kotar (Zlatko Pochobradsky). From the Gorenjska summits (Stanko Košir), the foothills of the Alps (Joža Bertoncelej) and the Škofja Loka hills (Janez Ramoveš) it turns north towards Resia (Silvana Paletti) and Alta Val torre (Viljem Černo), as well as south towards the sea (Aleksander Furlan) and Istria (Nelda Štok Vojska), only to turn back to Notranjska (Silvo Fatur), from where it reaches Bela Krajina (Oton Berkopec, Mladen Babič).

regional studies, dialects, drama, poetry, prose, reception, tradition, themes, stylistic devices, bukovištvo, structure, function, inter-textuality, social critique, national identity, ethological perspective

1 Dramatika

Častno prvo mesto je posvečeno koroškemu bukovniku Andreju Šusterju - Drabosnjaku (Kostanje na Koroškem, 1768–1825), ki je kot narečni ustvarjalec med prvimi doživel pozornost slovenske literarne vede in etnologije. Razprava o njem izkaže, da to rustikalno delo samouka ni zgolj igra za versko rabo, ampak dragocen dokument življenjskega stila (prehrana, lakota leta 1817, oblačila) in vsakdanjega govora (medmeti, kletvice, primerjave) v začetku 19. stoletja. Novost analize je tudi primerjava Drabosnjakove igre o *izgubljenem sinu* z enako svetopisemsko priliko.

Beneškoslovenska pastoralka *Naš božic* po svoji strukturi in namenu (naslovniku) sodi v področje literarjenja. Sicer zajema iz tradicije, a jo že tudi po svoje preoblikuje s poetiko bolj razvite literature in vanjo vpleta (aktualizira) sodobne probleme svoje pokrajine, s čimer se nedvomno skuša približati, prikupiti bralcem/gledalcem tega področja. Toda prvo slovensko dramsko besedilo iz Beneške Slovenije je oblikovano s tolikšno neposrednostjo in oblikovalno močjo, da najde zahtevnejši odjemalec ob njem tudi estetsko zadoščenje. V svojih prepletajočih se nasprotjih se kaže kot večplastna struktura z izrazito socialno angažiranostjo in prav gotovo je to tisto, kar nas pri njem navidezno taki preprostosti privlači. Izpolnjuje religiozno, socialno in nacionalno funkcijo.

Poleg omenjenih dveh del se pojavlja vrsta novih narečnih dramskih del za enkratno uporabo in so le izjemoma natiskana, med njimi Renata Podbersiča (iz Vrtojbe pri Novi Gorici), čigar *Šiščérji an Tobínka* pridejo tu v prvi plan s sodobno problematiko.

2 Poezija

Prvi dve poglavji sta posvečeni slovenski narečni poeziji skozi zgodovino in pesmi kot dejavniku družbene zavesti ter premisleku o ustreznosti naslovnega pojma. Mirko Križman je zaslužen za doslej najbolj temeljito obdelavo problematike v »štajerski narečni panonski bazi«. Avtor pozdravlja narečno pesnjenje Miroslava Slane - Mirosa v luči »večplastnosti kulture« in tu še ni izrečena zadnja beseda o razmerju narečnega pesništva do folklornih vzorcev pesnjenja, bukovništva, kakor tudi ustvarjanja v knjižnem jeziku, poezije. Narečje sámo namreč še ni merilo za kvaliteto pesnjenja, ampak zgolj tipološka označba. Zaradi svojih zvočnih sestavin, prozodičnih lastnosti ima poseben čar, ki ga doživljamo kot »melodijo besede«, »glasbo jezika«. Zato se ni čuditi, da se pojavlja vprašanje povezave z instrumentalno glasbo, tonskimi glasovi. Slovenski avtorji ne pristajajo na model nekaterih popularnih oddaj v slovenskih avdiovizualnih občilih, ki narečjem ali govorom prisojajo le smešnost. Vsi avtorji, ki so se bolj poglobljeno zadržali pri narečnem pesnjenju (Ivan Šavli, Lino Legiša, Marijan Brecelj, Pavle Zdovc, Marko Kravos, Mirko Križman), navajajo številne italijanske in nemške avtorje, ne da bi si jih med seboj prepisovali, s čimer želijo poudariti, da je v soseščini narečno pesnjenje

cenjeno. Pavle Zdovc zareže v psihološko plast obravnavane snovi s tehtno mislijo: »Narečje je nepodkupljiv in neprizanesljiv sodnik, ki takoj s prstom pokaže na vsakršno ponaredbo, čustveno in jezikovno.«

Sploh je vprašanje recepcije ravno v slovenskem primeru izredno aktualno, saj avtorji opozarjajo, da ima glede na številčnost odjemalcev narečna poezija npr. v Nemčiji in Italiji v primerjavi s slovensko čisto drugačno veljavo. Vendar ni mogoče reči, da je ne cenijo, saj Marko Kravos pravi, da so slovenski pesniki glede na snov in etološko perspektivo spretno lovili ravnotežje med domačijstvom in svetovljanstvom, niso si pa privoščili te svobode pri načinu ubesedovanja, kakor kažejo še danes redke zbirke narečne poezije.

Sodobna slovenska narečna poezija se predstavlja iz vsega slovenskega zamejstva ter obrobni slovenskih pokrajin z avtorji: Milka Hartman, Andrej Kokot, Maria Bartoloth v koroških narečjih, Vilko Novak v prekmurskem, Viljem Černo v terskem narečju, Silvana Paletti v rezijanščini, Aleksander Furlan v barkovljanskem narečju, Zlatko Pochobradsky v govoru Gorskega Kotarja. Iz osrednjeslovenskega prostora sta Janez Ramoveš, ki zastopa poljansko narečje in Vinko Hrovatič trboveljskega. Sledijo analitične obravnave narečnih pesnikov iz štirih slovenskih pokrajin.

Narečne pesmi *Vilka Novaka* so imenitna priložnost za študij medbesedilnosti, v motiviki glede na razmerje med znamenitimi prvimi prekmurskimi buditelji in njegovim lastnim prizadevanjem te vrste, med njegovim lastnim znanstvenim delovanjem in njegovim pesnjenjem, njegovim kulturnim poslanstvom in t. i. ljudsko kulturo, in končno med prekmurščino oziroma prekmursko različico knjižnega jezika in slovenskim knjižnim jezikom.

Nagib za pisanje *Viljema Černa* je tragično občutje o zamiranju slovenstva v Terski dolini. Posrečeno prepletanje narečja z nadrealistično metaforiko Černovo poezijo oddaljuje od ljudske pesmi in napačno jih je potiskati le za cerkvene zidove. Te pesmi so odslikava stanja duha ter volje in (ne)moči v tragično pasivnem boju za preživetje tistega »našega ljudstva«, o katerem v osrednji, evropeizirani Sloveniji komaj kaj vemo, še manj pa zavezujoče občutimo. Černova besedila bi bila odlična za analizo narečnega besedišča in glasoslovja. Verjetno pod vplivom italijanščine se opaža požiranje fonema *g -abri* (= gabri) in poraja se vprašanje, ali ima negotovost pri predlogih isti vzrok.

Janez Ramoveš iz Poljanske doline je daleč od privajenih predstav o narečni poeziji, kot o nečem priložnostnem in obrobni. Kritiko je osupnil zaradi resnosti in doslednosti v spoštovanju svoje – dobesečne – materinščine. Literarna kritika jih primerja z naivnim slikarstvom, ocenjuje opise nadrobnosti iz vsakdanjega življenja kot »namerno primitivne«, ki da »jim daje nenavadno barvo in silovitost surrealistična perspektiva mitološko humorne, širokoustne ljudske narave. Učinki so izredni, nenavadno, bujno kipeči. Preprosti prizori se sprevračajo v malone monumentalne upodobitve neke realnosti, ki jo imamo za že izginulo. Vtis, ki ga napravi ta poezija na bralca, če se le potrudi doumeti narečje, je opojen kakor močno vino. Ramoveš

preseneča s soneti (glede na kitično obliko, ne pa po verznihi vzorcih) o kravah. To ni nikakršna bukolična ali pastirska poezija v smislu srčkane ali štoraste naive, ampak izpovedno izredno močna, toda predvsem reflektivna, skrajno družbeno kritična lirika. Novo razsežnost dobijo Ramoveševe pesmi še posebno, ko jih zapoje njegova žena Uršula Ramoveš. Ne ustavita se niti pred najsvetejšimi besedili za naše okolje, kot je svetopisemska, niti pred najbližjimi osebami, kot so naši starši.

Zlatko Pochobradsky je iz narečnega področja (Gorski Kotar), kamor so se pred stoletji naselili prebivalci iz nekaterih slovenskih pokrajin, zato je zbudilo pozornost filologov in zgodovinarjev. V njegovih pesmih poznavalca očara narečje. Vanj so se zlila slovenska narečja (gorenjščina, dolenjščina in rovtarski govori), v katera se sem ter tja pomeša hrvaška knjižna in narečna čakavska beseda. Nenavadna kontaminacija slovenskih narečij s hrvaškimi slovensko dialektologijo še čaka. Oblikoslovje gerovskega govora je nazorno prikazano ob samostalniku roka.

Karakteristični motivi v narečni poeziji Zlatka Pochobradskega so voda, rodna gruda, zgodovina, beseda, roke, mati, vsakdanje reči in povedke o njih, smrt. Boli ga propadanje kulturne krajine in pesniško prepričljivo posreduje spoznanje, da so narečja edina resnična materinščina. Prebivalcem Gorskega Kotarja »domača reč« pomeni več kot zgolj narečje, pomeni jim samosvojost med ne (več) Slovenci in (še) ne Hrvati. Od doma se avtor obrne v širše družbeno okolje, kjer se lirski osebek iz edninskega prelevi v množinskega in se časovno dvigne nad individualno usodo. Žal mu je za duhovno bogastvo in tradicijo, ki nezadržno izginjata. Najglobljo žalost marsikdaj premaguje s črnim humorjem.

3 Slovenska narečna proza

V nasprotju s sodobno slovensko narečno poezijo slovenska narečna proza iz naših dni v slovenski literarni zgodovini še ni bila deležna sistematične pozornosti, čeprav se njene različne kratke oblike že lep čas pojavljajo v nekaterih časopisih (*Dom, Matajur, Porabje*). Koroški Slovenci tako profiliranega časopisa nikoli niso imeli, saj so že od Ožbolta Gutsmana naprej vpeti v prizadevanja za slovenski knjižni jezik.

Obrobne pokrajine so se v slovenski literaturi uveljavljale v obdobju slovenskega socialnega realizma. Prežihov Voranc, Miško Kranjec, Ignac Koprivec, Ciril Kosmač, Ferdo Godina, Ivan Potrč kot njegovi najizrazitejši zastopniki so svoja dela karakterizirali predvsem z besediščem iz svojih domačih govorov. Dandanašnji je Marjan Tomšič podobno odločilno v našo literaturo vpeljal Slovensko Istro ne le tematsko, ampak tudi z narečno prepletenim jezikom.

Ludvik Karničar opozarja na nevarnost, da se v okolju, kjer je slovenski knjižni jezik najodličnejše znamenje narodne identitete in diferenciacije, zatekanje k narečju s strani močnejšega zlorabi kot šibkost njegovega nosilca. *Janko Messner* pošilja *Pokržnikovega Lukana* z jezikom, ki ga je pil hkrati z materinim mlekom, v ognjen boj za narodno in socialno dostojanstvo. Pisatelj dobro ve, da je funkcija

govorjenega jezika drugačna od pisanega. Zato v njegovem pisanju Lukan s svojimi stališči zmeraj nastopa v živi sliki, ki bi se jo zlahka dalo dramatisirati. Nikoli ne pripoveduje bralcu zunaj konkretne upovedene situacije, ampak zmeraj nekomu, ki ga ima pred očmi, torej na način naravne komunikacije. Messner razbija stereotip, da v narečju ni mogoče pisati o popolnoma sodobni, celo žgoči narodno-politični problematiki (razmerja med kristjani in komunisti, slovenski napisi, mednarodna politika). Hitro izmeri pulz tistim slovenskim rojakom, ki se spozabljajo nad svojo narodnostjo in ne more iz svoje kože, da se ne bi drzno pohajljal na račun Cerkve.

Ali je mogoče govoriti o *prekmurski narečni književnosti*, če ima svojo različico knjižnega jezika že nekaj stoletij? Simptomatičen za to dejstvo je roman v pismih *Jožeta Ftičarja*.

Primorsko tu zastopajo trije avtorji z zemljepisno različnih koncev: *Nelda Štok Vojska* (*Štorjice iz Slovenske Istre*), *Silvo Fatur* (*Pravce v Brkinih in na Pivki*) in *Aldo Černigoj* (*Pripovedavanja z /Angelske/ Gore*). Skupna jim je narečna obarvanost jezika, sicer pa so napisana dela v kratkem medsebojnem razmiku in obravnavajo med seboj različne družbene skupine.

Silvo Fatur je avtor romansirane biografije pesnika Dragotina Ketteja, enega od članov znamenite četverice slovenske moderne. Čeprav le-tega pesniška drža skoraj ni pokrajinsko prepoznavna, se jo je njegov rojak odločil orisati v tej luči, k čemur bistveno pripomore v knjigi uporabljeno narečje. Avtor se nanj zanaša tako zelo, da z njim karakterizira ne le posamezne upovedene osebe, sem in tja se narečni izraz najde tudi v splošnem besedilu, ki se prisoja pripovedovalcu.

Aldo Černigoj, doma z (Angelske) Gore osvežuje sodobno slovensko slovstveno produkcijo s spominom na naravni tip komunikacije, ko sta si pripovedovalec in poslušalec navzoča in oči v oči, kar je temeljna lastnost slovstvene folklorne. Od treh njenih ravnin Černigoj z uzaveščenostjo *pripovedavanja*, sprejema v svoje delo samo drugo, imenovano tekstura. Le-ta je teoretično najbolj prevzela ameriško novo folkloristiko s tezo: pripovedovanje je pripoved. Kakor da bi sledil njenim izhodiščem, Černigoja tradicionalna folklorna motivika ne privlači – čeprav ji odrine dolžni davek – temveč se ves posveti pripovedovanju kot takemu, s personalno pripovedjo, značilnim polprelim govorom in notranjim samogovorom književnih oseb: avtor se dobesedno vživlja vanje in zapisuje le tisto, kar vidijo, slišijo, vonjajo, občutijo, doživljajo in mislijo te osebe same; vmes kot nekakšna prikrita, neimenošana oseba, ki se giblje med drugimi in izpoveduje svoje vtise in svoja spoznanja o ljudeh in stvareh, rezonira tudi avtor sam; svoje doživljanje pokrajine, Gore, v različnih letnih časih in pod zelo različnimi zornimi koti. Od tod je naslednji korak – pisanje v narečju – edino pristno in najbolj naravno. S tem pripoved pridobi izjemno estetsko prepričljivost, izgubi pa lahkotno berljivost. Zato je bralcu v oporo dodan slovarček narečnih besed. Uporabljeno narečje je s postopki polpremega govora ujeto tudi sintaktično, tako da bi jezikoslovec zdaj zlahka napisal ne le slovar, marveč tudi kar slovnico tamkajšnjega jezika. S tem je za zmeraj zapisan in ohranjen tudi del slovenske kulturne dediščine. Avtor kot strasten muzealec zbira

stare predmete, stare narečne besede in rekla, poimenuje stare naprave in z doživeto natančnostjo nazorno opisuje delovne postopke, pogosto vezane na gozd in delo v gozdu; gre za prijeme in pojave, ki se že izgublajo v zgodovino, torej so pričevanja o svetu, ki ga ni več. To je zadnji dokaz, kako pomembno estetsko in ontološko funkcijo je namenil tej zvrsti slovenskega jezika. Sporočilo izjemne Černigojeve knjige je večplastno.

Posebno vlogo v njem imajo lirični opisi njegove (Angelske) Gore in seveda narečje, ki je v glasoslovni podobi ločeno od knjižne plasti s poševno pisavo, da se ločita med seboj tudi navzven. To je treba posebej poudariti zaradi dejstva, da Černigoj veliko narečnega besedišča vključi v svoje delo tudi v poknjženi obliki.

Silvo Fatur upravičeno nagovarja jezikoslovce, da bi se dalo na podlagi narečne plasti v tem Černigojevem delu poleg slovarja opisati njeno slovnično zgradbo. Za prvi vtis sledi tak prvi poskus. V obravnavi so predstavljeni glasoslovje, soglasniške posebnosti v Černigojevem narečnem sistemu, besedoslovje, oblikoslovje in skladnja.

Med prvimi, ki je na *Gorenjskem* je tvegala vpletati v svoje pisanje narečne in žargonske sestavine jezika, je bil *Joža Bertoncelej*. To je bilo smiselno ravno zaradi uporabljenega žanra. Njegove *Kroparske zgodbe* večinoma zastopajo govorjeno besedno umetnost od njenih zarodkov, ko se pripovedovalec vrti okrog svojih dogodivščin, do pravcate slovstvene folklore, ki je nadih osebne vključenosti v pripoved že popolnoma izgubila.

Opravljena analiza potrjuje, da si je – glede na množenje narečnih sestavin – Joža Bertoncelej zamislil delo kot učbenik, ki po didaktičnem načelu postopnosti in s pomočjo estetske funkcije humorja vodi bralca do vrha, kjer je z zakonitostmi kroparskega govora že toliko seznanjen, da se razmerje spremeni v korist narečja in v besedilu knjižne besede le gostujejo.

Če je Bertoncelejeva metoda približevanja kroparskega govora bralcu dozirana, se je *Stanko Košir iz Gozda-Martuljka* odločil za nekakšen enciklopedičen pristop in v ta namen izdal kar nekaj knjig. Tukajšnja razprava namerava predstaviti njegovo delo na podlagi njegove šeste knjige, *Pad pečkamē, čer s'm gor' rastu/Pod pečkami* [= skalami], *kjer sem odraščal*. Ta njegova knjiga je dvotirna. Najprej je besedilo v narečju. Tako je zadoščeno avtorjevi želji, da bi ohranil svojo materinščino, kar edino narečje v resnici je. Nato se ista snov ponovi v knjižnem jeziku, s čimer je olajšan dostop do nje običajnemu bralcu, ki ni več bodisi narečja samega kaj šele preoblikovanja govorjene besede na papir. Od vseh analiziranih proznih del je njegovo najbolj etnološko.

Na Hrvaškem ima ustvarjanje v narečju že dolgo tradicijo. V tej zvezi je najbolj znan *Miroslav Krleža* z odličnimi *Baladami Petrice Kerempuha* v kajkavščini, medtem ko čakavščino tu zastopa *Stjepan/Štefe Pulišelić* z Brača. *Zlatko Pochobradsky* se je v kritičnem motrenju demokratizacijskega procesa odločil še za nanizanko iz liričnih opisov, ki so kakor pesmi v prozi, domišljjskih pripovedi, ponekod tudi palimpsestno naslonjenih na slovstveno folkloro in predvsem družbenokritičnih

dramatskih slik in pesmi. V njegovem proznem delu sta *Ive in Tune*, ki se duhovito predstavita že v drugem poglavju in s tem nakažeta zgradbo in etološko perspektivo, avtorjev alter ego. Motivika: jezik, slovstvena folklor, morala, notranja in zunanja politika.

4 Sklep

Narečna književnost je zadnje zatočišče številnih besed iz naše tisočletne, a pred našimi očmi propadajoče kulture. Verjetno smo zadnja generacija, ki jo še zna ceniti, naslednje bodo to zmogle vedno manj, saj bo nam danes ljubo besedišče zaradi bolečega izginjanja zanje v najboljšem primeru le eksotična antikvarnost, če ne nekaj mrzlo tujega.

Odpira se vprašanje narečnega zapisa besedil, pravopisa, lektorstva in ureditve pesmi. Nove objave in zbirke dokazujejo, da bo treba pesnjenje v narečju prej ali slej sprejeti za normalni del njene ponudbe, saj nikakor ne gre za poezijo na robu slovenske literarne kulture.